

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

גיליון קצ"ב, תשפ"ג

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

הגיש תוכנה באיחור בשל מחלה

כללית של החברה ולא רק במקרה של התוכנה הזו. מאחר שבחווה לא הייתה התייחסות מפורשת לגובה הסכום שיקוזז במקרה של חריגה מלוחות הזמנים, טען ראובן, כי אף שהוא מוכן כפיצוי לבוא לקראת שמעון בהטבות משמעותיות באשר לשדרוגים עתידיים של התוכנה ושירותי משרד נוספים, אך אינו יכול להרשות לעצמו בשום אופן לוותר על אותם 40,000 שקלים שהם חלק מהותי מהעלויות של חברתו בהפקת התוכנה.

שמעון הסכים שייתכן שכך היו פני הדברים, אך העלה את 'הצד שלו', מצבה הכלכלי של החברה שלו גם הוא אינו 'בכי טוב', גם הוא אחראי לפרנסתן של כמה וכמה משפחות, מניעת הרווח שנגרמה לו באותה תקופה הייתה בשיעור דומה או אף גבוה מהסכום המדובר, ולכן למרות האונס שגרם לראובן את האיחור, הוא לקח בשעתו את ה'ויתור' כפי שהבין אותו, בשתי ידיים. ואם אכן הייתה מחילה מצדו של ראובן, גם הוא אינו יכול להרשות לעצמו לשוב ולוותר על הסכום הזה.

עיקרי הנושא בהלכה

מאחר שכל ה'נזקים' שנגרמו לשמעון במסגרת התהליך, היו נזקי 'מניעת רווח', נגדיר תחילה את מהות הנזק ונבאר שהתשלומים בגינו אפשריים רק כאשר התחייבו במסגרת החווה לשלם תמורת מניעת רווח.

א. תשלומים על נזק שאירע מחמת מחדל של הפועל

עיקוב במסירת התוכנה למזמין, עשוי במישורין להוביל להפסדים מחמת מניעת רווחים שאמורים היו להיכנס בתקופת העיכוב לקופתו של המזמין. אם הפועל היה מחוייב לשלם על נזקים אלו, היינו מנכים משכרו את מלוא ההפסד המדובר, ולכן אם התנו ביניהם מראש בחווה שביניהם שבמקרה של איחור במסירת המוצר ינוכה סכום זה משכרו של הפועל, או כל סכום אחר שיסוכם ביניהם, ודאי מפסיד הפועל את הסכום שסוכם ביניהם.

במהות הנזק של 'מניעת רווח' ביארנו כבר כמה פעמים (ראו לדוגמה: 'מכתלי בית הדין' חלק ב סימן לד) שלדעת הרבה פוסקים, עצם מניעת

לקראת חג הפסח הוטס ראובן לבוסטון לניתוח מורכב ומקיף בתקווה להציל כך את חייו. על עבודה רציפה ומחושבת, ודאי שלא היה אפשר לדבר.

לקראת חודש אלול ה'תשע"ט חזר ראובן ארצה לחיים ולשלום ומיהר ליצור קשר עם שמעון. שמעון שהבין היטב את מצבו של ראובן, לא דיבר עמו מאומה על העיכוב הרב והחריגה מלוח הזמנים המוסכם ביניהם, אלא הרגיעו ועודדו ש'הכל משמים' ואיחל לו רפואה שלמה. ראובן מצדו, רצה לעמוד במילתו ככל האפשר, ומיד ניגש במשנה מרץ לתפור את הקצוות ולהשלים פערים, הוא לא חסך מאמץ ואכן בחסדי השם הצליח לקראת חנוכה ה'תש"פ להגיש את התוכנה מושלמת לידי ראובן.

חודש אדר ה'תש"פ, ראובן המתאושש ממחלתו ועדיין בקבוצת סיכון, נדבק בנגיף הקורונה ומצבו היה קשה. הוא שכב במחלקת קורונה בבית החולים במשך שלושה חודשים קשים במצבים משתנים של חומרת מצבו הרפואי. כעבור זמן ממושך התעורר והחל בשיקום נשימתי ארוך. רק כעבור תשעה חודשים זכה לצאת כליל מכלל סכנה והצליח לחזור למשרדו בתקווה לתפוס את המושכות ולהציל את העסק מקריסה.

בעודו עובר על פירוט החשבונות כדי לייצב את תזרים המזומנים של החברה, גילה כי למרות שהעביר את התוכנה מושלמת בחנוכה האחרון לחברה של שמעון, לא הופיע ברישומים התשלום האחרון המיוחל בסך 40,000 שקלים.

הוא הזמין את שמעון למשרדו, והשניים ניהלו שיחה דומעת כשהעלו זכרונות על השתלשלות הפרויקט ותלאותיהם בשנים אלו. שמעון הזכיר בהתרגשות את דבריו הנרגשים של ראובן כשנאלץ לדחות שוב ושוב את השלמת הפרויקט, הוא הזכיר בצורה ברורה את הנזק הגבוה שנגרם לו מהעיכובים ושיבח את ראובן על כך שהבין ללב למרות מצבו הרפואי הקשה. השתיקה בקשר להשלמת התשלום הייתה בולטת. ושמעון הבין אותה כויתור מצדו של ראובן בשל אי-העמידה הכפויה בלוחות הזמנים.

ראובן מצדו, זכר את הסחבת בהשלמת הפרויקט, אבל בהחלט זכר שלא התכוון לוותר או למחול על חלק מהתשלום. והסיבה לכך ששתק בשעתו הייתה חלק מהזנחה כללית של הפן הכלכלי של העסק בשל מצבו הרפואי. הזנחה שבאה לידי ביטוי בהתדרדרות

ראובן נכנס לתחום הנדסת התוכנה במלוא המרץ. לא זו בלבד שהתקדם אישית מבחינה מקצועית בתחום והיה לדמות מוכרת בקהילת מהנדסי התוכנה בארץ, אלא שבחן מידותיו ובחברתו הנעימה רכש לעצמו ידידים רבים והקים 'בית תוכנה', קבוצה של מהנדסי תוכנה שעבדו תחתיו, כך שהוא קיבל עבור כולם פרויקטים מוזמנים לביצוע, ורווחיו הגבוהים יחסית איפשרו לו לשוב ולפנות יותר ויותר זמן מסדר יומו כדי לשוב לספסלי בית המדרש כמו בימיו הטובים.

האופק נראה ורוד, אבל בחודש תמוז ה'תשע"ח קדרו השמים בביתו של ראובן, כשהוא ומשפחתו התבשרו בכשורת איוב, בגופו מקננת המחלה הנוראה. היא אינה חשוכת מרפא. היד ה' תקצר?! אבל דרך ארוכה וקשה, מלאה התקדמויות ונסיגות, לפנייהם. ראובן, בתום לבבו וישרת אמונתו, שם בטחונו בה' והמשיך לנהל את סדר יומו כבתחילה, כשהוא משתדל לעמוד בכל מחויבותיו וסדריו, למרות החולשה שהלכה ונגסה בכוחותיו ובכושר תפקודו.

חודשים ספורים לאחר מכן, חנוכה ה'תשע"ט, פגש ראובן את שמעון וחתם אתו חווה עסקי רב ערך. בבולתו של שמעון הייתה חברה גדולה של תקשורת חרדית כשרה שנוקקה לתוכנה בעלת ממשק יידידותי כדי להרחיב את פעילותה. ראובן התחייב להשלים את העבודה בעזרת צוות המתכנתים שלו ולהגיש את התוכנה מוכנה לחלוטין לשיווק ולהפעלה עד חג הפסח באותה שנה. התשלום בסך 140,000 שקלים על הפרויקט כולו חולק בחווה העבודה לשלוש פעימות: 50,000 שקלים יינתנו כדמי קדימה מיד עם קבלת הסקיצה הראשונית של התוכנה. 50,000 שקלים נוספים ישולמו לאחר בניית שלד התוכנה. יתר התשלום, 40,000 שקלים, יתקבלו עם השלמת הפרויקט בשעה טובה ומוצלחת.

דא עקא, למרות שכל העושים במלאכה פעלו במלוא הקצב, מאחר שמדובר היה באלפי פריטים טכניים קטנים, ידו של המנצח על המקלה כולה הייתה קריטית להפעלה נכונה של המערכת ועמידה בקצב המבוקש, תוך תקשורת רציפה עם המזמין וקבלת החלטות משמעותיות בזמן אמת. את התפקיד הזה היה אמור למלא ראובן, אך רבות מחשבות בלב איש ומצבו הרפואי התדרדר לקראת סוף החורף,

הרווח נידונת כגראמא וכדינו של 'המבטל כיסו של חבירו' המבואר לפטור בירושלמי (בבא מציעא פרק ד הלכה כב) והארננו בדעות הפוסקים. המסקנה הנוגעת לדין והעולה מדברי הראשונים והפוסקים היא שאף שמניעת רווח היא גראמא ומן הדין פטור מתשלומים, מכל מקום היכן שחייב את עצמו וקיבל עליו בפירוש לשלם אם יגרום לו נזק ב'גראמא' מועילה התחייבותו ואין זה נחשב כאסמכתא כל שלא הגזים בהתחייבותו.

ואולם, בנידון שלפנינו לא התחייב הפועל (ראובן ובית התוכנה שלו) לשלם על נזקים ומניעת רווח שיארעו אם יתעכב ולא ימסור את התוכנה לפי לוח הזמנים שנקבע, ולכן לכאורה אי אפשר לחייבו על איחור זה ותוצאותיו.

אמנם לגבי חוכר שדה מבואר בגמרא (בבא מציעא קד): שכאשר התחייב לפצות את המחכיר בסכום מופרז אם לא יעבד את השדה (-"יוביר" את השדה) זו אסמכתא והתחייבותו אינה חלה. וכתב על כך הרא"ש (שם פרק ט סימן ז) שאף שלגבי ההפרזה בסכום הפיצוי, אנו אומרים שזו אסמכתא והתחייבות אינה חלה, מכל מקום עדיין מחויב הוא לשלם את השווי האמיתי של מה שהזיק, שלגבי סכום זה אין כאן אסמכתא וודאי התכוון להתחייב ולשלם את הנזק. ואף אם לא כתבו התחייבות זו במפורש, כיון שבדרך כלל המנהג לכתוב שאם יוביר את השדה ישלם את הנזק, אנו נוקטים שגם כאשר לא כתב, עשו את החכירה על דעת כן שכמקובל בעסקאות אלו החוכר מתחייב לשלם את הנזק אם יוביר את השדה ולא יעבד אותה. וכך נפסקה ההלכה בטור ובשולחן ערוך (סימן שכח טור סעיפים ג-ד; שו"ע סעיף ב).

לפי זה בנידון שלפנינו, לכאורה יש מקום לנכות את הסכום המדובר מהחוב וכאילו פירטו זאת בחוזה. אלא שבחנות יאיר (סימן קסח) מסיק שבזמנו שלא הייתה רגילות לכתוב זאת בשטרי החכירה, אין אומרים שכולם מתחייבים כאילו כתבו במפורש אלא דנים את הפסדים ככל מניעת רווח שדינה כמבטל כיס של חברו (ראו 'מכתלי בית הדין' חלק ראשון סימן מז פרטי דין זה) שפטור. ולפי זה גם בנידון דנן אי אפשר לומר שהרגילות בחוזים מעין אלו לפיט שאם בית התוכנה לא יעמוד בלוחות הזמנים שנקבעו וייגרם למזמין העבודה נזק ומניעת רווח, ינוכה סכום זה מהתשלום המגיע לבית התוכנה. אלא יש להיצמד למה שנתבאר בחוזה, ומאחר שלא התנו במפורש שביית התוכנה ישלם משכרו על עיכובים מעין אלו, אין לחייב את ראובן לשלם לשמעון על הרווחים שנמנעו ממנו.

ג. יש אומרים שגם אם התחייב לשלם נזקיו אין בכלל זה מניעת רווח

הרשב"א נשאל (חלק ג סימן רכז) מהעיר אושקא לגבי שטר חוב שהוסיפו בו סעיף שאם הלווה לא יפרע את חובו בתוך הזמן הנקוב, הוא מקבל על עצמו לשלם כל הוצאה וכל הפסד שייגרמו מללוה בשל העדר הכסף בידו בזמן זה. התחייבות זו נעשתה בקנין גמור ובלא אסמכתא ובנאמנות. כשהגיע זמן הפירעון בא המלווה ללווה והסביר לו שעומדת בפניו עסקה ואם לא יחזיר לו כעת את החוב לא יוכל לקנות את הסחורה ויפסיד, ולמרות זאת לא פרע לו. כעת בא המלווה בהתאם לאמור בשטר ותובע מהלווה להשיב לו מלבד ההלוואה גם את הרווח האבוד מהעסקה שיכל לעשות אם היה מקבל את כספו בזמן. אך הלווה טוען שאם יעשה כן, נמצא

שהחזיר למלווה גם כסף נוסף על המתנת מעותיו והרי זה ממש ריבית.

הרשב"א כתב על כך שאכן הדין עם הנתבע, כי לגבי הרווחים שיכל המלווה להרוויח, נחשב הלווה רק כמי שמבטל כיסו של חברו ולא ניתן לחייבו, ונמצא שהתביעה היא מחמת המתנת המעות בלבד וזה אין עליו לשלם. בדרכי משה (חו"מ סימן סא אות ד) דן בדברי הרשב"א ומניח שאם ההתחייבות הייתה נעשית כדינה בבית דין חשוב לא היה הרשב"א פוסק כך, ועיקר דבריו הם משום שהקנין על התחייבות הלווה לשלם למלווה בגין הפסד הרווחים נעשה באסמכתא. ועל כך העיר הרמ"א מהדין המבואר לעיל שכאשר נגרמים הפסדים על ידי החוכר שהוביר את השדה, אין ההתחייבות שלו לפצות את בעלי הקרקע במקרה כזה נחשבת לאסמכתא, ואם כן גם כאן היה צריך לחייב את הלווה לשלם על הפסדים אלו שנגרמו מחמתו ושהתחייב לשלם עליהם.

אמנם הב"ח (שם ס"ק ז) כתב לחלק, ועיקר דבריו שהוברת שדה היא נזק בפועל ממש, ושונה בעיקר ענינה מעיכוב מעות שהוא רק מניעת רווח. וכן הסכים הש"ך (שם ס"ק י), וכתב שגם הדרכי משה מסכים לזה, ועיקר שאלתו היא מדברי הרא"ש בתשובה (כלל סח סימן יב) העוסקת בלוה שהתחייב שאם המלווה יצטרך להוציא כסף על גביית החוב, יצטרך הלווה להשיב את דמי ההוצאה בכפלים, וכתב הרא"ש שהתחייבות זו היא אסמכתא ואין בה

תוקף. והקשה על כך הדרכי משה שמאחר והתחייבות היא בגלל הוצאת ממון והפסד למלווה, הרי שזה גרוע ממניעת רווח בלבד, ואין בהתחייבות לפצות על הפסד של ממון חיסרון של אסמכתא, כמבואר במשנה (ב"מ קד). בדין החוכר שמתחייב שאם הוא יוביר את השדה יהיה חייב את דמי התבואה שהייתה אמורה לצמוח. והביא שהסמ"ע יישב את תשובת הרא"ש,

שכיון שהלווה התחייב כפול מדמי הנזק הדבר כן נחשב לאסמכתא כדין הגמרא (שם קד): אודות חוכר שמתחייב לפצות בסכום מופרז לגמרי דהוי אסמכתא, והתחייבות לשלם כפלים מההוצאה נחשב כסכום מופרז ביחס לנזק.

ובשער משפט (סימן סא סק"ב) תמה על הב"ח והש"ך שמדברי הירושלמי שהוכיח מדין הוברת שדה לדין מבטל כיסו של חברו מבואר בבירור שהוברת שדה אינה נחשבת מעשה נזק, ואין בה אלא מניעת הרווח העתידי שאפשר היה להרוויח מגידול היבולים בקרקע.

עולה שלדעת הב"ח והש"ך גם התחייבות לפיצוי על מניעת רווח היא אסמכתא ואינו מתחייב, ואילו לדעת השער משפט התחייבות זו אינה אסמכתא ומועילה כדי לחייבו על מניעת הרווח הזו כעל שאר נזיקין.

לאור זאת בנידון שלפנינו שעוסק ברווחים שיכלה החברה של שמעון להפיק אילו הייתה בידה התוכנה מושלמת בתאריך מוקדם יותר, אין זו אלא מניעת רווח, ולכן גם אם היה כותב במפורש שבית התוכנה יספוג הפסדי רווח אלו במקרה שלא יעמוד בלוח הזמנים המתוכנן, עדיין לדעת הב"ח והש"ך התחייבות מראש של החברה שאם יהיה עיכוב בלוח הזמנים היא תשלם על רווחים שאינם וודאיים לגמרי היא אסמכתא, ואין זה דומה לשדה שבאופן טבעי

מוציאה גידוליה ויש גמירות דעת להתחייבות. וכל שכן במקרה שלפנינו שלא כתבו כלל, וכמו שכתב החות יאיר שבזמננו אין אומרים שכאשר לא כתבו התחייבות זו, בכל אופן התחייב הפועל לפיצויים אלו, כי אין הדרך תמיד להתחייב בהם.

[אמנם אם היה כתוב רק שפטור מלשלם על העבודה שלא הסתיימה בזמנה ובכך גרמה לנזק, יש מקום לומר שהדבר מועיל ואינו נחשב לאסמכתא. והטעם, לפי שאין כאן כי אם פטור מהתחייבות לשלם עבור העבודה, ולא התחייבות לשלם ממון חדש. ועוד, שזהו תנאי סביר ורואי].

ג. אם היה רוצה שמעון להעביר את העבודה לבית תוכנה אחר

אף שבמקרה שלפנינו דבק שמעון בבחירתו הראשונית בבית התוכנה של ראובן למרות העיכוב. נרצה לברר במסגרת מאמרנו זה את הדין אילו היה רוצה שמעון להעביר את המשך הפרויקט לבית תוכנה אחר כדי להימנע מהעיכוב. האם יכל ראובן לתבעו לאפשר לו להמשיך את הפרויקט עד תומו למרות שיאחר מלוח הזמנים המקורי, או שמאחר שאינו עומד בלוח זמנים זה רשאי שמעון להעביר את הפרויקט לבית תוכנה אחר ולנכות משכרו של בית התוכנה הראשון את כל הסכום שיצטרך לשלם לשני תמורת השלמת העבודה.

וביותר, שהתקופה המדוברת שלגביה נטען שראובן הבין ששמעון אינו מתכוון להוסיף ולשלם את התשלום האחרון, הייתה לאחר חזרתו של ראובן לעבודה וקודם מסירת התוכנה המושלמת, ונמצא שאם הייתה מחילה היא אירעה עוד לפני שחל חיובו של שמעון בסכום זה

המהר"ל דיסקין (פסקים אות רטו) הסתפק לגבי קבלן שהוזמנה ממנו עבודה ולא קבעו לו זמן, האם יכול להשתמש מביצוע המלאכה ועד מתי. האם נאמר לגבי זה הכלל הרווח שזמן בית דין שלושים יום וכך יקצבו לו להשלמת המלאכה. ועוד הוסיף להסתפק במקרה שקבעו לקבלן זמן, האם זמן זה הוא לעיכוב, ואם נאמר שאינו לעיכוב, האם כך הוא הדין גם במקרה שהקבלן משתמש מביצוע המלאכה בפשיעה, או שאז אנו אומרים שעל דעת כן לא התחייב המזמין למלאכתו של הקבלן. ועוד הסתפק המהר"ל במקרה שהקבלן נאנס מלבצע את העבודה האם אפשר לקחת ממנו את מלאכתו ולתתה לקבלן אחר או שיכול לעכב ולתבוע שישאירו לו את המלאכה ויבצענה בזמן מאוחר יותר.

וכתב המהר"ל לפשוט במקרה בו הפועל שרוי באונסו רשאי מזמין העבודה לקחת ממנו את מלאכתו ולתתה לאחרים, מדברי השולחן ערוך שפסק (סימן שלג סעיף ד) לגבי פועל שחלה ואחר כך שב בעל הבית וקיבלו, שקבלתו בחזרה לעבודה היא מחילה על הזמן שלא עבד, ואם היה חייב לקבלו ולא יכל לשכור אחרים, כמובן שלא הייתה ראייה מכך שמחל לו, שהרי מחויב לעשות כן ולכן החזירו, ומוכת שאם לא היה רוצה להחזירו לא היה חייב ורשאי היה להוריד אחרים לביצוע עבודה זו מאחר שהפועל הראשון במחלתו לא יכל לבצע את העבודה.

ומדבריו לגבי קבלן לכאורה יש לדון כל שכן לפועל שכיר שנשכר לפי זמן, שיש לומר עוד יותר שמאחר שאינו עושה המלאכה בזמן שלשמו נשכר בטלה כל שכירותו.

ואמנם לגבי פועל שאירעו אבל ל"ע שאסור לו לעשות מלאכה, כתב הרמ"א (יורה דעה סימן שפ סעיף זז) שמותו לו לעשות את מלאכתו על ידי אחרים, ומבואר מדברי האחרונים שם שפועל שמתעכב ואינו מעמיד אחרים תחתיו, אין בעל הבית חייב להמתין עליו בשיעור זמן שמפסיד מחמת כך אלא רשאי לקחת אחרים תחתיו. וכן נקט להלכה בציץ אליעזר (חלק ז סימן מה קונטרס אורחות המשפטים פרק י) שכאשר ההפסד הזה אינו חוזר, מותר לשכור פועלים אחרים גם כאשר הפועל הראשון אנוס.

[לגבי שיעור הזמן שממנו ואילך כבר אין צריכים להמתין לפועל הראשון, נוכל ללמוד מדינא של פוסקי זמננו לגבי שיעור הזמן שבו צריכים להמתין למוניט שהזמינו (עי' לדוגמה בדרכי חושן להגר"י סילמן שכירות פועלים עמ' רצה) וחילקו בזה בין נסיעה עירונית ששיעור זמן ההמתנה למוניט שהזמינו ראשונה נמוך יחסית לשיעור ההמתנה במקרה של נסיעה בינעירונית (ב'מכתלי בית הדין' חלק א סימן לו כתבנו בדינו של מזמין מוניט וחזר בו), ומבואר מדבריהם שכל דבר תלוי לפי שיעורי הזמן שלו ולפי המקובל במצבים אלו, וכמו כן יש לברר בשוק התוכנה מהו שיעור הזמן המקובל שבו

אך מאחר וראובן דוחה שמעולם לא התכוון לוותר או למחול, רק שהיה עסוק בענייניו הפרטיים ולא היה פנוי לשים לב לתבוע את יתרת התשלום, אין אדם נאמן לומר על חברו שעבד עבורו בחינם ומחל לו, אפילו כאשר יש צד וטעם בדבר, ועל הבא לבטל סיבת חיוב בטענת מחילה, להביא ראיה שאכן הייתה מחילה לבטל את סיבת החיוב

מזמין עבודה רגיל להעביר אותה לבית תוכנה אחר במקרה של עיכוב בביצוע העבודה].

ד. כשאינו רוצה להעביר את העבודה לבית תוכנה אחר

במקרה כמו זה שלפנינו שבו מזמין העבודה אינו רוצה להעביר את העבודה לבית תוכנה אחר, לכאורה הדעת נותנת שאינו יכול לנכות לו מהסכום המובטח, כי בחר להמשיך ולפעול מולו כפי שסיכמו מראש. וגם אם נאמר שמאחר שיכול היה לבטל את השכירות ולהעביר את הפרויקט לבית תוכנה אחר, נחשב שהסכום הראשון ביניהם בטל, מכל מקום כיון שמזמין העבודה בחר להמשיך ולעבוד עם בית התוכנה הזה, נחשב ששכר אותו מחדש ובהעדף הסכם אחר אנו אומרים שהשכירות היא 'על דעת הראשונה'.

אמנם ב'ספ' הקדשים' (סימן שעה סעיף א) נקט שהזמן הוא מרכיב עיקרי בהסכם שעושים עם הפועל, ואם הפועל אינו עומד בלוחות הזמנים הדבר נחשב כמו פועל שלא עשה חלק מהמלאכה, וממילא גם מהווה עילה לביטול העסקתו, והמשך העסקתו

היא כפועל שלא קצץ את שכר מלאכתו שדינו (סימן שלב סעיף ד) שנוטל כפחות בפועלים.

ואולם כל זה היה נכון ומתאים במקרה שבו שמעון נואש מביצוע המלאכה, וראובן בא והשלים את התוכנה והפתיע אותו. אך במקרה שלפנינו שבו כאשר חזר ראובן מהטיפולים בחו"ל, בא אליו שמעון ודיבר אתו מעניין השלמת הפרויקט בתקופה הקרובה, ראובן אינו נחשב כ'יורד' וכפועל שלא קצצו דמיו, ומאחר שלא דברו מחדש על תנאי התשלום על הפרויקט, ודאי היה הדבר על דעת ההסכם הראשון והכל עומד בעינו ולכן חייב שמעון לשלם לראובן את מלוא הסכום.

והגם שיש סברא לומר ששמעון נשאר בהסכם הראשון מתוך הבנה שראובן יצטרך להפחית מהסכום מחמת הנוק שבעיכוב, סוף סוף מאחר ששמעון לא התנה זאת בפירוש והניח את התמשכות העיסקה כפי שהיא, הרי שנמסרה אפשרות ההפחתה לרצונו הטוב של ראובן, ולא כתנאי ממון להמשך העיסקה.

ה. על טענת שמעון שנראה לו שראובן מחל על השלמת הסכום

ואמנם עיקר טענת שמעון היא שלמרות שמבחינת הסכם העבודה התחייב לשלם את כל הסכום, מכל מקום מהתנהלותו של ראובן בתקופה שאחרי ההתאוששות מהמחלה והשלמת התוכנה, הוא הבין שראובן אכן מתחשב בהפסדים שנגרמו לו ולכן מחל לו על התשלום האחרון

בסך 40,000 שקלים. טענה זו אינה מתכחשת להסכם העבודה שביניהם שנמשך גם לאחר האיחור הגדול, והיא טענה נוספת לפיה הייתה כאן מחילה מאוחרת על החיוב הזה. ולכאורה גם אם הייתה טענה זו בספק, עדיין לא נוכל להוציא ממון שתחת ידו מספק.

וביותר, שהתקופה המדוברת שלגביה נטען שראובן הבין ששמעון אינו מתכוון להוסיף ולשלם את התשלום האחרון, הייתה לאחר

חזרתו של ראובן לעבודה וקודם מסירת התוכנה המושלמת, ונמצא שאם הייתה מחילה היא אירעה עוד לפני שחל חיובו של שמעון בסכום זה. ואם כן הספק הוא ספק של 'איני יודע אם נתחייבתי' שיעקר החיוב אינו ברור ולכן מעמידים הכל בחזקת פטור ואי אפשר להוציא ממנו מעות.

אך מאחר וראובן דוחה שמעולם לא התכוון לוותר או למחול, רק שהיה עסוק בענייניו הפרטיים ולא היה פנוי לשים לב לתבוע את יתרת התשלום, אין אדם נאמן לומר על חברו שעבד עבורו בחינם ומחל לו, אפילו כאשר יש צד וטעם בדבר, ועל הבא לבטל סיבת חיוב בטענת מחילה, להביא ראיה שאכן הייתה מחילה לבטל את סיבת החיוב.

ויש להוכיח יסוד זה מדין תרומת הדשן (סימן שיז) גבי חותן שהאכיל לחתנו במשך כמה שנים ולא תבע דמים, ולבסוף חזר לתבוע

מחתנו את כל דמי האכלתו מעיקרא כמה שנים, והחתן טוען שלכאורה בוודאי נתן לו כל מאכלו במתנה וכדרך העשירים שמחזיקים את חתניהם כמה שנים על שולחנם, וכתב שם התרומת הדשן בארוכה לבאר שאין כאן אומדנא דמוכח שבוודאי נתן בחינם, ומספק חייב החתן לשלם את כל מאכלו של כמה שנים. וכן פסק הרמ"א (סימן רמו סעיף יז). מדבריהם יש להוכיח, שכאשר יש ודאי סיבה לחיוב ויש ספק על הפטור, ואין טענת ספק מחילה מוציאה מידי ודאי סיבה לחיוב.

ו. בירור הדין בעיקר טענת מחילה

והנה בנידון שלפנינו יש עבודה של הפועלים, מעשה שמתבעו יש בו סיבת חיוב, אלא שמקבל העבודה טוען מצדו שהעבודה נעשתה בחינם, והשאלה האם אדם נאמן לבטל סיבת חיוב וודאית בטענת ספק של מחילה, לומר שמעולם לא התחיל חזקת החיוב.

כאשר אדם מבקש לטעון טענת מחילה על חוב, הוא אינו נאמן אלא על ידי מיגו של טענת 'פרעתי', וכמבואר בש"ך (סימן עה ס"ק כב), ודחה שם את ראיית שו"ת רבי אליהו בן חיים (סימן כא) שרצה להוכיח מדברי הרמב"ם שטענת מחילה מועילה גם בלי מיגו. בנידון שלפנינו לא התברר האם היה לשמעון טענת מיגו לומר שפרע, אלא שיש מקום לחלק ולומר שכל הצורך במיגו לטענת מחילה, הוא דווקא כאשר יש חוב שהוחזק, ואילו בספק מעיקרא האם התחיל בכלל חוב מועילה הטענה שהעבודה נעשתה מעיקרא חינם וללא תמורה.

ואמנם על דין השולחן ערוך (שם סעיף ט) שטענת הלוה שמא התחייבתי מועילה להיפטר אפילו נגד טענת ברי של המלוה, כתב הש"ך (שם ס"ק כז) שבאופן שהלוה מודה בעיקר החוב, אלא שטוען שמא עוד קודם ההלוואה היה לו ביד המלוה פיקדון, ונמצא שמעולם לא הוחזק וודאי חיוב עבור ההלוואה, אין טענת הלוה מועילה, מאחר וחוב ההלוואה ברור ואילו טענת הפטור מחמת הפיקדון היא ספק, ובאופן כזה ברי ושמא ברי עדיף. לכאורה ניתן ללמוד מדברי הש"ך גם בנידון דידן, שמאחר שסיבת החיוב היא ודאית מחמת העבודה, וטענת הפטור היא ספק מחילה, נמצאת טענת ברי של ראובן שלא מחל עדיפה.

אולם אחר העיון נראה לחלק, וזאת משום שבנידון של השולחן ערוך מדובר בשני חובות נפרדים שאין כל קשר ביניהם. החיוב שמחמת ההלוואה עומד בפני עצמו ואין בו ספק, וממילא אין בכח ספק ממקום אחר לבטל חיוב מוחלט וברור. לעומת זאת, במה שלפנינו על אף שיש כאן התחייבות על העבודה, סוף סוף טוען הלקוח-המזמין כי מעולם לא הייתה פסיקת דמים עבור עבודה זו במצב שנוצר, וזאת בעקבות כך שראובן מחל לו מלכתחילה על החיוב הזה בשל העיכוב בזמנים.

והנה הקצות החושן (שם סק"ה) כתב להוסיף על דברי הש"ך, שגם באופן שהמלוה עצמו אף הוא מסופק אם היה בידו פיקדון קודם ההלוואה, גם אז יהיה הלוה חייב לשלם את החוב, לפי שכל חוב עומד בפני עצמו ואין בכח ספק חוב על פיקדון לבטל חיוב ברור שנוצר בהלוואה, והרי זה כאמור.

אלא שבנתיבות המשפט (שם סק"ה) חלק על כך וכתב שהיות שהלוה מעמיד את הפיקדון כדמי

על נזקים שנגרמו, אינו חייב לשלם.

- דעת הראשונים שמניעת רווח רגיל אינה נחשבת לנזק, והתחייבות לשלם עליה אינה תקפה ודינה כאסמכתא אם לא שנעשתה באופן המועיל לבטל את החיסרון של האסמכתא.
- פועל שהתעכב רשאי בעל הבית לקחת אחרים במקומו, אך במקרה שלפנינו שבו בעל הבית בחר להמשיך עם הפועל הראשון, הכל עומד על דעת התנאים הראשונים שביניהם.
- הטוען טענת מחילה נגד 'חוב ברור' עליו הראיה. לכן מאחר וראובן עשה את מלאכתו, אין שמעון נאמן לומר שראובן עשה את המלאכה בחינם עד שיביא ראיה.
- למעשה, חייב שמעון לשלם לראובן את מלוא הסכום שסיכמו ביניהם. אמנם ראוי לראובן לעשות הישר והטוב, לראות ולהכיר בהפסד ובצער שהיו מנת חלקו של שמעון לאורך התקופה ולנכות לו חלק מן הדמים.

שנולד מעיקרא קודם הסיבה המחייבת, יש בה טעם לערער את ה'ודאי חיוב'.

העולה למעשה למקרה שלפנינו שמאחר שכאן ישנה חזקת חיוב ודאית, שלפי החוזה שביניהם אמור היה שמעון לשלם לראובן לאחר השלמת הפרויקט עוד 40,000 שקלים שוודאי לא שולמו. ורק עלתה טענת מחילה בספק, כיון שטענה זו אינה עומדת בלי מיגו, ומיגו אין כאן, ממילא אין להוציא מחזקת החיוב ומזמין העבודה חייב לשלם לבית התוכנה את מלוא השכר המוסכם ביניהם מראש.

אמנם מן הראוי לראובן, וכך נאמר לו בבית ההוראה, להכיר ולראות בנזק ובצער שהיו מנת חלקו של שמעון במשך כל התקופה בעטייה של מחלתו, ולהתחשב בו לנכות לו איזה דמים.

וזה דבר המשפט

• בזמננו שאין מחייבים בקביעות על גרמת נזקים, נקטו האחרונים שכל שלא התחייב במפורש לשפות

הפירעון עבור ההלואה, הרי שאין לראות בכך שני חובות שאין ביניהם קשר, אלא דנים זאת כספק בגוף החיוב להשיב את חוב ההלואה. ולכן אין לחייב אלא באופן שכתב הש"ך שרק הלוה טוען ספק פרעון ולא המלוה. ואמנם גם אם טענת הלוה על ספק פרעון מתייחסת לזמן הקודם את ההלואה, ככל אופן סבור הש"ך שמאחר ומצד מעשה ההלואה יש כאן חיוב, טענת ספק שמה נפרע החוב קודם ההלואה אין בה כדי לבטל את ה'ודאי חיוב'. לדבריו, לכאורה נראה כי הוא הדין בנידון דידן מאחר שיש כאן ודאי סיבה לחיוב, אין בספק הפטור כדי להיפטר מוודאי חיוב. אלא שיש לדון ולומר, כי יתכן שדברי הנתביבות לא נאמרו כי אם באופן שהעמדת הפיקדון לפירעון נעשית בשעת התביעה בבית דין, ונמצא שעד כה מה שעומד לפנינו הוא חוב ברור של הלוואה, וכעת מבקש הלוה להפוך את הפיקדון לפירעון, במצב כזה ספק פיקדון אינו נחשב לפירעון על חוב ברור. אבל בנידון שלפנינו שיש צד של מחילה מעיקרא על כל סיבת החיוב שמחמת עבודת הפועלים, אפשר שמעולם לא התחילה וודאות חיוב.

אמנם בספר הפלאה (כתובות טו): לגבי נידון מפתה נערה שאין לה אב, שהוא פטור מחמת שהמעשה נעשה בהסכמת הנערה ויש כאן מחילה, כתב שבאופן שיש ספק על האב, הרי יש ספק האם כלל התחיל החיוב והמפתה פטור, והעיר על כך מדברי הש"ך שספק פטור אינו מבטל ודאי חיוב. נראה מדבריו שהבין בדעת הש"ך, שאפילו ספק מחילה שקדם לסיבת החיוב, אינו מועיל באופן ששסיבת החיוב היא וודאית.

אלא שבמקום אחר הסתפק בכך ההפלאה עצמו (ח"מ דיינים סימן יז סעיף יב), שאחר שהביא את שיטת הש"ך, כתב שיש לחלק לגבי טענת מחילה קודם הפרעון שהוא כטענת איני יודע אם נתחייבתי מעולם, ועוד כתב שיתכן שכל דברי הש"ך נאמרו רק בטענת 'יש לי בידך כנגדו', אבל במחילה הטענה היא לפטור בחיוב הזה עצמו.

גם בספר תשורת ש" (סימן תקיז ד"ה ועדיין) דן אודות ספק מחילה שקודם הפרעון, והביא את דברי הש"ך וכתב שאפשר לחלק שדבריו נאמרו רק מצד זה גובה וזה גובה, וכמו שכתב הקצות, אבל לגבי ספק מחילה יש לומר שהספק נחשב לאיני יודע אם נתחייבתי. אלא שמדברי הנתביבות הנזכרים שחלק על הקצות וכתב שמכיון שהלוה עושה את החוב כפרעון שוב אינו בדין זה גובה וזה גובה, מוכח שסבר שסברת הש"ך היא בכל וודאי חיוב, שכל ספק פרעון או מחילה אין בכוחה לעקור ודאי חיוב. אך כתב שם כסברא הנ"ל שיתכן כי גם לפי הנתביבות הדברים אמורים כאשר בשעת ההלואה לא הועמד הפיקדון כפרעון לחוב ההלוואה, ורק עתה מבקש להעמיד את ספק הפיקדון כפרעון להלוואה, משא"כ באופן שהספק נוצר תיכף בתחילת החיוב.

עם זאת, מדברי התרומת הדשן דלעיל לגבי חותן שהאביל את חתנו וחזר ותבעו, יש להוכיח שאין מקום לטענת מחילה במקרה שלפנינו וכדלעיל. ולפי זה נראה לחלק בין הנידון שלפנינו שמצד המעשה אין סיבה להמציא שהייתה כאן מציאות של מחילה, וכן בנידון של התרומת הדשן שיש אומדן מסוים למחילה, אבל אין בו מעשה של מחילה, שבכל אלו אנו אומרים שהבא להוציא מידי וודאי חיוב עליו הראיה, מה שאין כאן באופן שיש שטר מחילה, ורק שיש ספק על איזה חוב הולכת המחילה וכנידון התשורת ש"י, או כאשר יש מחילה של הנערה, ורק שיש ספק האם יש אב לנערה וממילא אין תועלת במחילתה על זכות אביה, באופנים אלו ספק המחילה

חדש! כרך שלישי בסדרה

מאחורי הקלעים של בית הדין

הוצאה ממוקדת לדיני חובל בית הדין בכל תחומי ההלכה הנזכרים לחיוב של כל יודע משהלך בית הדין - כל מוסלמי של האזן רבו מנזים מנדל סומריין סלימא האט בית הדין לדיני ממונות "באר ישראל" וייש מוסלמא "עץ ודאי" מבווא סלאי | מקבץ פסקי דיני ממונות אקטואליים | קונטרס דיני ממונות בתקופת הקדומה

אור דיני התורה לישרי לב

מרכז הזמנות: 1800-22-55-66

אייטל: 054-437-1718 | איילוח: 0178-8806-44-22
להשיג בחנויות הספרים המובחרות